Sanatta İslam
İslamda Sanat
Uluslararası Kongre
15-17 Ekim 2025

Islam In Art
Art In Islam
International Congress
15-17 October 2025

Editörler
Prof. Dr. Ayça ALPER AKÇAY
Doç. Dr. Muhammed Lütfi KINDIĞILI
Doç. Dr. Basri GENÇCELEP
Dr. Öğr. Üy. Ayşegül ZENCİRKIRAN

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Eser Adı
Sanatta İslam - İslamda Sanat Uluslararası Kongre 15-17 Ekim 2025
Islam In Art - Art In Islam International Congress 15-17 October 2025

Editörler
Prof.Dr. Ayça ALPER AKÇAY, Doç. Dr. Muhammed Lütfi KINDIĞILI
Doç.Dr. Basri GENÇCELEP, Dr.Öğr.Üy. Ayşegül ZENCİRKIRAN

Yayınlar Yönetmeni
Prof. Dr. Serhan ALKAN İSPİRLİ

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Ahmet SARI, Prof. Prof. Dr. Haci Ömer ÖZDEN, Prof. Dr. Hakan Hadi KADIOĞLU, Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ, Prof. Dr. Nilüfer SABUNCUOĞLU ÇOBAN, Prof. Dr. Yavuz GÜNAŞDI, Dr. Öğrt. Üy. Nurullah AYDIN

Dizgi ve Tasarım: Abubekir KALE

Kapak: Hanifi DURSUN | İsra suresi 84.ayet
Yazı Çeşidi: Celi Divani
Teknik: Kalemzer
Ölçü: 70×70cm

Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 1419

ISBN: 978-625-6983-75-5

9 786256 983755

Erişim Adresi: https: //ekitap.atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi Yayınevi Koordinatörlüğü
Sertifika No: 42021
Adres: Kampüs. Prof. Dr. Fuat Sezgin Kütüphanesi
Okuma Salonları Binası Zemin Kat Yakutiye/ERZURUM
E-posta: atayayinevi@atauni.edu.tr
Telefon: 0442 231 62 80

atayayinevi

Erzurum 2025 © Copyright Atatürk Üniversitesi Yayınevi
Bu kitapta yer alan tüm yazıların ve görsellerin dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir. Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Atatürk Üniversitesi Yayınevi Koordinatörlüğüne aittir. İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / PREFACE **8**

SUNUŞ / FOREWORD **10**

BİLDİRİLER / ANNOUNCEMENTS **15**

KUR'ÂN'IN KIRAATİ, YAZIM SÜRECİ VE HAT SANATI: TARİHSEL, İLMÎ VE ESTETİK BİR İNCELEME- Abdullah CENGİZ 17

SUFİ SEMBOLİZMİNDE PLASTİK SANATLAR: HEFT PEYKER ÜZERİNDEN BİR İNCELEME- Abdurrahim AYĞAN 27

AN ANALYSIS OF THE ARCHITECTURAL FEATURES OF IRANIAN MOSQUES TO INVESTIGATE HOW KARBANDI IS INCORPORATED INTO THE DESIGN OF CONTEMPORARY MOSQUES- Ahad Nejad EBRAHİMİ, Seyyedeh Samira ALTAHABONAB 39

YÂKÛT GELENEĞİNDE USTA BİR İSİM: ABDULLAH SAYRÂFİ'NİN TİEM 487 ENVANTERİNE KAYITLI MUSHAF-I ŞERÎF'İN HAT SANATI BAKIMINDAN TAHLİLİ- Ahmet POLAT 59

TOPKAPI SARAY MÜZESİNDE BULUNAN TILSIMLI GÖMLEKLERİN TEKSTİL TASARIM BAĞLAMINDA İNCELENMESİ- Alara Nur KESKİN 73

SACRED GEOMETRY AND PRINCIPLES OF ISLAMIC ART IN TRADITIONAL KILIMS- Amila SMAJOVİĆ 83

THE DIVINE PRIMORDIAL ACT OF IMAGINATION IN CREATION AND ITS MANIFESTATION IN HUMAN ARTISTIC IMAGINATION: AN ANALYSIS BASED ON THE THOUGHT OF IBN ARABI- Atefe FAZEL 99

KUTSALDAN METAYA: İSLAM SANATINDA MANEVİYAT İLE TİCARİLEŞME ARASINDA KURULAN DENGE Ayşe ÖZDEMİR, Tuba ÖZKAN 109

ÇAĞDAŞ SİVİL İSLAM MİMARİSİNDE, İSLAM KÜLTÜRÜNÜN TEMSİLİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA- Aytül PAPİLA 131

İSLAMÎ BİR SEMBOL OLARAK HİLÂL MOTİFİ VE TÜRK CİLT SANATINDAKİ TEZAHÜRÜ- Fatma Şeyma BOYDAK 143

THE MANIFESTATION OF THE QURANIC STORY OF ADAM'S CREATION IN ISLAMIC PAINTING- Hajar SHAFİE POOR MOGHADDAM, Nasir SHAFİE POOR MOGHADDAM 165

SACRED SEMIOTICS IN CONTEXT: AL-AQSA MOSQUE AS A SITE OF ARCHITECTURAL MEANING AND POST-DISASTER RECOVERY- Haneen SAFI, Arzu KALIN 177

DOĞAYA UYUM MU, CENNETİN TEMSİLİ Mİ? İSLAM BAHÇESİ VE TÜRK BAHÇESİNİN BİÇİMSEL AYRIŞMASI ÜZERİNE TEMATİK BİR KARŞILAŞTIRMA- Hilâl TURGUT 195

LEYLA İLE MECNUN SANAT İLE SİYASET: ERKEN MODERN OSMANLI'DA PATRONAJ İLİŞKİLERİNE ALTERNATİFLER- HulusU Ertuğrul UMUDUM 211

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ OKUMALARINDA İSLAM SEMBOLÜ OLARAK DEĞERLENDİRİLEN MOTİFLER- Keziban SELÇUK 219

ESTETİK DENEYİMİN AHLAKİ YARGIYA ETKİSİ: HAT SANATI BAĞLAMINDA DENEYSEL BİR ÇALIŞMA- Muhammed Huzeyfe GÜLTEKİN, Bilal KOÇAK, Melike ŞAHİN 237

TYPOLOGY OF QURANIC INSCRIPTIONS IN IRANIAN ARCHITECTURE Mahdi MAKİNEJAD 253

KUR'AN-I KERİM'DE SANAT VE GÜZELLİK KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME- Mahmut Sami KANBAŞ 273

A STUDY ON THE VISUAL MANIFESTATIONS OF THE QURANIC CONCEPTS OF "INDHĀR AND TABSHĪR" IN THE PAINTINGS OF THE SAQANFARS OF MAZANDARAN- Mostafa ROSTAMİ, KhorshUd MAHDAVİ 283

İSLAM HUKUKU LİTERATÜRÜNDE SANATA KARŞI TAVIR: GELENEKSEL KISITLAMALARDAN GÜNCEL AÇILIMLARA- Muharrem YILMAZ 303

İSLAM SANATINDA MUKARNAS: ESTETİĞİN VE MATEMATİĞİN BULUŞTUĞU NOKTA- Mustafa DİĞLER 315

TITLE: FROM REALİSTİC ICONOGRAPHY TO IDEALISTIC ICONOGRAPHY: A CASE STUDY OF ICONOGRAPHY OF PROPHETS IN RASHIDI'S JAMI AL-TAWARIKH AND GOLESTAN PALACE AHSAN AL-KEBAR- NahUd JafarU DEHKORDİ 347

KUTSALI YORUMLAMAK: SELÇUKLU VE OSMANLI DÖNEMİ ESERLERİ ÜZERİNDEN İSLAM SANATININ BRİTANYA MÜZELERİNDEKİ KÜRATÖRYEL TEMSİLİ- Nur EFEOĞLU 361

MEVLEVÎ ÂYÎNLERİ'NDE YER ALAN MÜZİKAL UNSURLAR ÖZELİNDE TASAVVUFÎ REMİZLER- Özgür Sadık KARATAŞ 369

ABDÜLKĀDİR-İ MERÂGĪ'NİN, MAKĀSIDÜL-ELHÂN ADLI ESERİNDEKİ ZAHRİYE TEZHİPLERİNİN İNCELENMESİ VE MÜZİKOLOJİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ- Pelin Güleda KARADENİZ, Semih OKCU 381

HÜSN-İ HAT LEVHALARINDA YER ALAN BESTELENMİŞ ŞİİRLER: EDEBİYAT, ESTETİK VE MÛSİKÎ AÇISINDAN BİR İNCELEME Rale Zehra CENGİZ 395

THE CASBAH OF ALGIERS: A LIVING TAPESTRY OF ISLAMIC ART AND HERITAGE- Khadidja BOUKHAROUBA, Mounira LALLALI 407

TÜRK-İSLÂM SANATINDA İBADET TASVİRLERİ- Rumeysa KARAKAŞ TAHİROĞLU 431

BİR MÜZE İKİ MİHRAP: BERLİN PERGAMON (BERGAMA) MÜZESİ'NDE YER445 ALAN AYNI YÜZYILDAN FARKLI COĞRAFYALARA AİT İKİ MİHRABIN BENZERLİK VE FARKLILIKLARI YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ Saliha TANIK 445

ISLAMIC HERITAGE IN TUNISIAN CERAMICS: THE SCHOOLS OF KAIROUAN AND TUNIS- Sarra Ben ATTIA 463

INVESTIGATING THE BASICS OF DISJUNCTIVE WRITING OF LETTERS IN MANUSCRIPTS BASED ON MULLA SADRA'S THOUGHTS IN THE BOOK MUFATIH AL-GHAIB- Shahryar SHOKRPOUR, Neda ASHOORI 481

TEACHİNG THE INVISIBLE: THE BOTTEH JEGHEH MOTIF AS A MEDIUM FOR LEARNİNG GEOMETRY AND SPİRİTUALİTY İN ISLAMİC ART ShUma HADAVİ 495

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI MÜFREDATINDA TÜRK-İSLAM SANATLARI DERSLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ- Tansu ÇİNİCİ, Selçuk YAKIŞAN 507

THE THIRD SPACE AND THE INTERACTION OF CULTURES: AN ANALYSIS OF MUHARRAM PAINTINGS IN COLONIAL INDIA Zahra Mehdipour MOGHADDAM, Mehdi MOHAMMADZADEH 523

THE BAROQUE STYLE MOSQUE IN THE MEDINA OF TUNIS FROM THE 17TH TO THE 19TH CENTURY- Zeineb KRİMA 539

ANDALUSIAN MUWASHSHAHĀT AND ZAJAL AN ARTISTIC CRAFT BETWEEN CREATIVITY AND CULTURAL IDENTITY Abdulbasıt KRAIC 563

OTTOMAN ARCHITECTURE IN AL-QUDS AL-SHARIF: A CASE STUDY BASED ON JERUSALEM SHARI'A COURT RECORD NO.- 156 -(1068–1069 AH / 1658–1659 AD)- Ibrahim RABAYAH 577

MANIFESTATIONS OF ARABIC LINGUISTIC ART IN THE LIGHT OF THE ISLAMIC VISION- Mahıeddın RACHID 593

THE ROOTS AND NOBILITY OF ISLAMIC ART IN THE AYYUBID ERA: THE ADILIYAH SCHOOL IN DAMASCUS AND THE FIRDAWS SCHOOL IN ALEPPO AS MODELS- Mohamad Al-Mohamad AL-HUSEIN 611

AESTHETIC CAMOUFLAGE: MANIFESTATIONS OF TAWḤĪD IN ISLAMIC DIGITAL ART BETWEEN SYMBOL AND ASH- Souaad BESNACİ 621

MANIFESTATIONS OF DOCTRINE IN SHI'I RELIGIOUS ARCHITECTURE Zouhaır TIGHLET 643

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC BOARD 657

BİLDİRİ PROGRAMLARI / CONGRESS PROGRAMS 659

KUR'AN-I KERİM'DE SANAT VE GÜZELLİK KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mahmut Sami KANBAŞ[1]

Özet

Kur'an-ı Kerim, yalnızca inanç, ibadet ve hukuk alanlarında rehberlik eden bir kitap değil; aynı zamanda insanın estetik duyularına, sanat ve güzellik anlayışına da hitap eden derin bir anlatıma sahiptir. Kur'an'da doğrudan geçen "yapmak" anlamındaki *san'a* (صنعة) ve *sana'a* (صنع) kökünden türeyen ifadeler, çoğunlukla Allah'ın yaratmadaki ustalığını, hikmetini ve eşsiz kudretini tanımlamak amacıyla kullanılır. Bu yönüyle sanat, Kur'an'da insana atfedilen bir beceriden ziyade, Allah'ın fiili ve yaratmadaki üstünlüğünün bir göstergesi olarak sunulur. İlahi kudretle ilişkilendirilen sanat, varlığın düzeni, ölçüsü ve güzelliğiyle birlikte değerlendirilir.

Kur'an'da yer alan estetikle ilgili başlıca kavramlar arasında *bedî'* (benzersiz yaratıcılık), *ihsan* (mükemmel yapmak/güzel davranmak), *hüsn* ve *cemal* (güzellik), *zînet* (süs), *zuhruf* (aşırı süs) gibi terimler öne çıkar. Bu kavramların her biri, hem Kur'an'ın dünya tasavvuru içinde güzelliğin ilahi bir tezahür olduğunu ortaya koyar hem de insanın bu güzellikleri tefekkür etmesini, ahlaki bir farkındalık geliştirmesini amaçlar. Kur'an'da güzellik sadece fiziksel bir nitelik olarak değil; ahlakî, maddî ve manevî bir değeri de kapsayacak biçimde ele alınır. *İhsan*, bu bağlamda hem Allah'a kulluğun derinlikli bir hâli hem de estetik boyutta bir mükemmelliğin ifadesidir.

Kur'an'ın bu estetik yapısı, tarih boyunca İslam sanatını derinden etkilemiştir. Hat sanatı, tezhip, ebru, cild, mimari gibi dallarda Kur'an'ın güzellik ve ölçü anlayışı yansımıştır. İslam sanatında sanatkâr, bir şey yaratma iddiasında bulunmaz; bilakis yaratılmış olanın güzelliğine işaret eder. Böylece sanat bir ibadet, bir tefekkür ve ilahi sanatın yeryüzündeki bir izdüşümü haline gelir.

Bu bildiride, Kur'an-ı Kerim'de geçen estetik ve sanatla ilgili temel kavramlar semantik ve kavramsal olarak incelenecek; bu kavramların Kur'an'ın sanat anlayışı içinde nasıl yapılandığı ve Müslüman sanatkârların eserlerine nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an estetiği, İslam sanatı, Güzellik kavramı, İhsan ilkesi

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye, sami.kanbas@marmara.edu.tr

An Examınatıon of the Concepts of Art and Beauty ın the Holy Quran

Mahmut Sami KANBAŞ

Abstract

The Qur'an is not only a book that provides guidance in matters of belief, worship, and law, but also a scripture that appeals to human aesthetic perception and to the understanding of art and beauty through its profound expression. The Qur'anic terms derived from the roots san'a (صنعة) and sana'a (صنع), meaning "to make, to craft," are predominantly used to describe God's mastery, wisdom, and incomparable power in creation. In this respect, art in the Qur'an is presented not as a human capability, but as an act of God and a reflection of His supreme creative power. Associated with divine omnipotence, art is approached in relation to the order, measure, and beauty embedded in existence.

Among the principal Qur'anic concepts related to aesthetics are badī' (unique creativity), ihsân (to do perfectly / to act beautifully), husn and jamâl (beauty), zīna (adornment), and zukh'ruf (excessive ornamentation). Each of these terms reveals that beauty, within the Qur'anic worldview, is a manifestation of the divine, and aims to inspire humans to contemplate these beauties and cultivate moral awareness. Beauty in the Qur'an is not addressed solely as a physical quality but encompasses moral, material, and spiritual dimensions. Within this framework, ihsân expresses both a profound mode of servitude to God and an aesthetic ideal of perfection.

The aesthetic structure of the Qur'an has profoundly influenced Islamic art throughout history. In calligraphy, illumination, marbling, bookbinding, and architecture, the Qur'an's principles of beauty and proportion have been reflected. In Islamic art, the artist does not claim to create something ex nihilo; rather, they point to the beauty already present in creation. Thus, art becomes a form of worship, contemplation, and a reflection of divine artistry manifested on earth.

This study aims to examine the core aesthetic and artistic concepts found in the Qur'an from a semantic and conceptual perspective. It will explore how these concepts are structured within the Qur'an's understanding of art and how they are reflected in the works of Muslim artists.

Keywords: Qur'anic aesthetics, Islamic art, Concept of beauty, Principle of ihsân

Giriş

İnsanoğlu kâinata baktığında onda hüküm süren ölçü, denge ve ahengi fark eder. Bu fark ediş yalnız gözle değil, gönül ve idrakle gerçekleşir. Güzelliğin aslına dair en derin tefekkür, İslam düşüncesinde "el-Cemîl" olan Allah'a yönelir. Kur'an-ı Kerim, lafzı ve manasıyla insanı güzelliğe, ölçüye ve nizama çağıran bir kelâmdır. Onun bedîî yönü yalnız kelime ahengiyle değil, varlık âlemine yerleştirilmiş mîzân ve hikmet nizamıyla da tecelli eder.

Sanat, Kur'an'ın nazarında, yaratıcı kudretin tecellisini idrak etme çabasıdır. Müslüman sanatkâr, bir şey "yaratmak" iddiasında değildir; o, yaratılmış olan güzelliği fark eden, ona işaret eden kişidir. Bu sebeple İslam sanatında sanatkâr, "keşfeden" bir şahıstır; güzelliği icat etmez, keşfeder. Bu anlayış, sanatın kaynağını ilahî hakikatte bulur. Kur'an'ın sanata bakışı, güzelliği varlığın özüyle birleştiren bir tefekkür biçimidir.

Kur'an-ı Kerim'de sanat kavramı, Batı estetik felsefesindeki klasik yaklaşımlardan farklı olarak, yalnızca "güzel olanın" ya da "estetik haz" verenin peşinde koşmakla sınırlı değildir. Kur'an'da sanat, yaratıcı kudretin bir tezahürü olarak ele alınır; insanın bu kudreti idrak etmesi, güzelliği keşfetmesiyle doğrudan ilişkilidir. Sanat ve güzellik anlayışının Kur'an'da geçen çeşitli kavramlar üzerinden incelenmesi, bu terimlerin hem kavramsal temellerini hem de teolojik derinliklerini ortaya çıkarır. Bu bağlamda özellikle Sanat (صنعة), İbdâ' (إبداع), Hüsn (حسن), İhsan (إحسان), Cemâl (جمال), Zînet (زينة), Zuhruf (زخرف) ve Behce (بهجة) gibi kavramlar dikkat çekicidir. Her biri, ilahî yaratmanın farklı yönlerini ve insanın estetik ifade biçimlerinin farklı düzeylerini ortaya koyar. Bu çalışmada, söz konusu kavramlar üzerinden Kur'an'ın estetik anlayışı analiz edilecek; ardından bu anlayışın Türk-İslam sanat geleneğine ve modern estetik düşünceye olan yansımaları değerlendirilecektir.

Sanatın Kur'an'daki Kavramsal ve Teolojik Temelleri

Kur'an'da "sanat" kavramının anlam çerçevesini belirlemek, İslam estetik düşüncesinin temel ilkelerini kavrayabilmek açısından büyük önem taşır. Türkçede genellikle güzel ve estetik bir faaliyeti icra etme anlamında kullanılan "sanat" kelimesi, modern bağlamda "craftsmanship" (zanaatkârlık) gibi bir karşılıkla ifade edilse de (Reynhârt Dûzî, 1979, 6:473) İslamî düşünce içerisinde bu kavram daha derin ve kapsamlı bir anlam taşır.

Râgıb el-İsfahânî, "صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ" (Neml, 27/88) ayetinden hareketle "sanat"ı, "kemal ve itkan ile yapılmış iş" olarak tanımlar (Râğıb el-Isfehânî, 1418, 493). Bu yaklaşım, sanatın yalnızca biçimsel güzellikten ibaret olmadığını; aynı zamanda mükemmellik, düzen ve bilinçli üretim süreciyle ilişkili olduğunu ortaya koyar. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu kavram, insanın bir işi şuurla yerine getirmesini ifade etmek üzere farklı bağlamlarda ele alınır. Hûd Sûresi'nde geçen "وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ" (11/38) ve "وَاصْنَعِ الْفُلْكَ" (11/37) ifadeleri, Hz. Nûh'un gemi yapımını teknik bilgi ve bilinçli çaba gerektiren bir üretim süreci olarak takdim eder. Kehf Sûresi'nde yer alan "أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا" (18/104) ayeti ise zahiren güzel görünen işlerin hakikatte boşa çıkabileceğini bildirerek estetik ile etik arasındaki ilişkiyi sorgular. Enbiyâ Sûresi'nde "صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ" (21/80) ifadesi, Hz. Dâvûd'a zırh yapma sanatının öğretilmesini anlatır ve burada teknik beceri ile işlevsellik vurgulanır. Şuarâ Sûresi'nde geçen "تَتَّخِذُونَ مَصانِعَ" (26/129), yüksek yapılar inşa eden toplulukların kibirli tavırlarını eleştirirken; Mâide Sûresi'ndeki "لَبِئْسَ ما كانُوا يَصْنَعُونَ" (5/63) kötü niyetle yapılan işleri kınar ve üretimin etik yönünü gündeme getirir. Tâhâ Sûresi'nde "تَلْقَفْ ما صَنَعُوا، إِنَّما صَنَعُوا كَيْدُ ساحِرٍ" (20/69) büyücülerin işlerini hakikatte birer

aldatmaca olarak tanımlar. Son olarak "وَاللَّهُ يَعْلَمُ ما تَصْنَعُونَ" (Ankebût, 29/45) ifadesi, Allah'ın her bilinçli fiili bildiğini vurgulayarak "صنع" kavramının ahlaki sorumluluk boyutunu ortaya koyar.

Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim'de yer alan "وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي" (Tâhâ, 20/41) ve " وَلِتُصْنَعَ عَلَى عَيْنِي" (Tâhâ, 20/39) ayetleri, Allah'ın bir kulunu özel bir görev için seçip onu gözeterek yetiştirmesini ifade eder. Bu bağlamda "istınâ'" kavramı, bireyin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda manevi ve ahlaki olarak şekillendirilmesini anlatır (İbn Manzûr, 1414, s. 209). Böylece "sun'", Kur'anî bağlamda sıradan bir fiilden öte, bilinçli, nitelikli ve değer yüklü bir eylemi temsil eder.

Kur'an'da Allah'ın yaratma fiilinin örneksizliğini ifade eden kavram ise "İbdâ' (إبداع)"dır. "بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" (Bakara, 2/117) ayetinde "Gökleri ve yeri örneksiz yaratan Allah" buyrularak ibdâ'ın yalnızca Allah'a mahsus olduğu bildirilir (Zebîdî, t.y., 20:307). Bu bağlamda İslam sanatında insan, ibdâ' eden değil, ibdâ'ın tecellisine şahit olandır. Müslüman sanatkâr, sanatı "yaratma" değil, "keşfetme" ve var olanı koruma olarak görür (Cansever, 1997, ss. 67-68; Pişgin, 2015, s. 49).

"Hüsn" kavramı ise genel anlamda hoş, beğenilen ve arzu edilen her şeyi kapsar. İsfahânî'ye göre bu beğeni üç temel düzeyde tezahür eder:

a) Akıl yönünden hoş görülen: Ahlâkî ve mantıksal olarak iyi ve doğru olanlar.

b) Heves yönünden hoş görülen: Nefsin arzuladığı, duygusal tatmin sağlayan unsurlar.

c) Duyular yönünden hoş görülen: Görme, işitme gibi duyularla algılanan estetik öğeler (Râğıb el-Isfehânî, 1418, 235)

Aynı kökten türeyen "hasen", "hasene", "hüsnâ" ve "ihsan" kelimeleri arasında anlam ve kullanım açısından dikkat çekici farklar bulunmaktadır. "Hasen" kelimesi hem somut varlıklar hem de soyut durumlar için kullanılabilir. Örneğin, "رجل حسن الوجه" (yüzü güzel adam) ifadesinde fiziksel bir güzellikten söz edilirken, "قولٌ حسنٌ" (güzel söz) örneğinde soyut bir beğeni söz konusudur. Buna karşılık "hasene", daha çok fiil ve davranışlara ilişkin güzelliği ifade eder; sıfat olarak nesneleri, isim olarak ise eylemleri tanımlar. Kur'an'da geçen " مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا" (En'âm, 6/160) ayetinde olduğu gibi, burada "hasene" ahlâkî ve dini anlamda iyi bir davranışı temsil eder. "Hüsnâ" ise yalnızca soyut değerler ve olaylar için kullanılır; nesnelere isnat edilmez. Genellikle "en güzel" anlamında tercih edilen bu kelime, yüksek ahlâkî değerler ya da uhrevî karşılıklar bağlamında yer alır. Örneğin, " لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ" (Yûnus, 10/26) ayetinde "hüsnâ", iyilik yapanlara verilecek en güzel karşılığı ifade eder (Râğıb el-Isfehânî, 1418, s. 236). İhsan kavramı ise, "başkalarına iyilikte bulunmak", "güzel bilgiye sahip olmak" ve "güzel davranış sergilemek" gibi anlamlar taşır (Çağrıcı, 2019).

Diğer taraftan "cemâl" kavramı, Arapça'da en temel biçimiyle "güzel olmak" "güzel davranışta bulunmak" veya "güzelleşmek" olarak tanımlanır (İbn Manzûr, 1414, 11:126). Bu tanım, güzelliğin hem estetik bir nitelik hem de hayır ve kemal ile iç içe geçmiş bir değer olduğunu ortaya koyar. İsfahânî, "cemâl" kavramını iki ana kategoriye ayırarak bu anlamı daha da derinleştirir: Birincisi, kişinin kendi zatına, bedenine veya fiiline özgü olan güzelliktir; ikincisi ise bireyden başkalarına ulaşan, yayılan ve etki eden güzellik ve iyilik hâlidir (Râğıb el-Isfehânî, 1418, s. 202). Bu ayrım, güzelliğin bireysel ve toplumsal yönünü vurgularken, aynı zamanda teolojik bir yorumun da kapısını aralar. Nitekim "Şüphesiz Allah güzeldir ve güzeli sever" (Sahîhu Muslim, İman, 147) hadis-i şerifi bağlamında yapılan değerlendirmelerde,

Allah'tan bol hayırların zuhur ettiğine ve bu iyiliği kendine özgü kılanın, yani güzeli bilinçli şekilde ortaya koyanın, ilahî sevgiye mazhar olduğuna dikkat çekilir (Başer, 2015, s. 483).

Kur'an'ın estetik anlayışını yansıtan kavramlardan bir diğeri de "zînet"tir. "Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi" (Hucurât, 49/7) ayeti, inancın manevi bir güzellik olarak kalpte yer etmesini ifade ederken; "Dünya hayatı bir zînetten ibarettir" (Kehf, 18/46) ayeti, süsün geçici ve aldatıcı yönüne dikkat çeker. Kur'an'da zînet aynı zamanda kozmik düzenin estetik boyutunda da kullanılır; "Biz dünya semâsını kandillerle süsledik" (Fussilet, 41/12) ve "Onu bakanlar için süsledik" (Hicr, 15/16) ayetleri hem gözle görülen güzelliğe hem de akıl ve tefekkürle kavranabilen hikmet düzenine işaret eder. Buna göre "zînet", hakikatin hizmetinde olduğu sürece anlamlı ve değerlidir; aksi takdirde yanıltıcı bir görünüme dönüşür.

Diğer taraftan "زخرف" kelimesi "zînet", "süs" ve "tezyin edilmiş şey" anlamlarıyla tanımlanır. Aynı zamanda bu kavram, hem altın gibi değerli süs eşyalarını hem de söz ve yapının gösterişli biçimlerini kapsar (Reynhârt Dûzî, 1979, 2:978). Kur'an'da çeşitli ayetlerde doğrudan maddî süslemeyi ifade etmek üzere kullanılmıştır. Örneğin, "أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا" (Yûnus, 10/24) ifadesi, yeryüzünün bitkilerle ve güzelliklerle süslenerek geçici bir zînete bürünmesini anlatır. "بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ" (İsrâ, 17/93) ayetinde ise altından yapılmış gösterişli bir ev talebi, maddî ihtişamın peygamberlik iddiasına karşılık bir beklenti olarak sunulmuştur. "وَزُخْرُفًا" (Zuhruf, 43/35) ayetinde geçen kullanım ise dünya nimetlerinin süsü, zenginlik ve ihtişamın cazibesini ifade eder (Hasan İzzüddin bin Hüseyin, 2003, 2:245). Bu bağlamda İslam sanat anlayışında güzellik, mutlak bir değer olarak değil, "ölçü" (mîzân) kavramı çerçevesinde değerlendirilen bir nitelik olarak ele alınır. Ölçüsüz güzellik, hakikati örten bir perdeye dönüşebilir; dolayısıyla estetik olanın hakikate hizmet etmesi esastır.

Kur'an'ın estetik tasavvurunu yansıtan temel kavramlardan biri de "behce" (بَهْجَة)'dir. Klasik sözlüklerde sevinme, hoşlanma ve güzel olma gibi anlamlara geldiği ifade edilmektedir. Bu terim, hem dış görünüşteki estetik parlaklığı hem de manevi huzur ve neşe duygusunu kapsayan bir güzellik biçimini ifade eder (ez-Ziyyat vd., 1425, s. 73). Kur'an-ı Kerim'de "behce" kelimesi, yaratılışın zarafetini ve tabiattaki renk uyumunu betimlemek amacıyla da kullanılmıştır. Nitekim "Bahçeler, renk renk güzelliklerle dolu hâlde" (Neml, 27/60) ayetinde, doğadaki canlı renklerin estetik uyumu ve görsel çekiciliği "behce" kavramı üzerinden tasvir edilmiştir (Hasan İzzüddin bin Hüseyin, 2003, 2:222)

Aynı kökten türeyen "behîc" (بهيج) kelimesi ise "göz kamaştıran, iç açıcı ve neşe veren güzellik" anlamına gelir (İbn Manzûr, 1414, 2:216). "Yeryüzünde her güzel çiftten bitkiler bitirdik" (Kâf, 50/7) ayetinde bu nitelik, ilahî kudretin estetik bir tezahürü olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda "behce", güzelliğin yalnızca biçimsel bir hoşluk değil, aynı zamanda ruhsal ferahlık ve kalbî sevinç uyandıran bir estetik değer olduğunu ortaya koyar.

Aynı kökten gelen "ibtihâc" (ابْتِهَاج) fiili de, bir şeyden duyulan manevi sevinç ve memnuniyetin yüz ifadelerine yansıması anlamına gelir (Ahmed Muhtar Abdülhamid, 1429, 3:1978). Bu yönüyle "behce", İslam estetik düşüncesinde hem görsel zarafeti hem de manevi huzuru bir araya getiren bütüncül bir güzellik tasavvurunu ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'deki Estetik Anlayışın Türk-İslam Sanatlarına Yansımaları

Kur'an-ı Kerim'de estetik kavramı hem yaratılışın düzeninde hem de insanın fiillerinde tezahür eden ilahî bir nitelik olarak ele alınır. "Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir" (Mü'minûn, 23/14) ayeti, güzelliğin kaynağını doğrudan Yaratıcı'ya nispet

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI ATATÜRK UNIVERSITY PUBLICATIONS

eder. Bu, hem fizikî hem de manevi güzelliğin Allah'ın kudretinin bir tecellisi olduğunu gösterir. Benzer şekilde "O, yarattığı her şeyi en güzel şekilde yapandır" (Secde, 32/7) ve "O, sizi şekillendirdi ve şeklinizi güzel yaptı" (Tegâbün, 64/3) ayetleri, yaratılıştaki estetik dengeye ve kusursuz düzene dikkat çeker.

Mülk Sûresi'nin "Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın" (Mülk, 67/3) ifadesi ise güzelliğin, düzen (nizâm) ve ölçü (mîzân) kavramlarıyla iç içe olduğunu vurgular. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in "Allah sizden birinizin yaptığı işi sağlam ve güzel yapmasını sever" (Ebû Yaʿlâ, 1404, 7:349) hadisi, İslâm sanat ve zanaat anlayışının ahlaki temelini oluşturur. Bu rivayet, estetik mükemmelliğin yalnızca biçimsel bir kaygı değil, aynı zamanda ihsan bilinciyle yapılan her eylemin ruhunu şekillendiren bir ibadet tavrı olduğunu gösterir.

Türk-İslam sanatları ise, Kur'an'ın bu bedîî ve ahlâkî ilkelerini tecessüm ettiren bir medeniyet dilidir. Hat sanatı, bu dilin kelâm-ı ilahîyle doğrudan temas kuran en saf biçimidir. Yazı, İslam kültüründe yalnızca bilgi aktarma aracı değildir; "sözün güzelliğini görünür kılma" eylemidir. Her harfin oranı, Kur'an'daki "mîzân" fikrini yansıtır (Seyyid Hüseyin Nasr, 1992, s. 30). Şeyh Hamdullah, Hâfız Osman, Mustafa Dede ve Sâmi Efendi gibi hattatlar, "ihsan" bilinciyle yazdıkları her harfi bir ibadet edasıyla şekillendirmiştir.

Tezhip sanatı ise, Türk-İslam estetik mirasında Kur'an'ın bedîî ve hikmet merkezli anlayışını görsel düzlemde temsil eden en zarif sanat dallarından biridir. Kur'an'daki "mîzân" ve "nizâm" ilkeleri, tezhipte simetri, denge ve ölçü olarak tezahür eder. Ancak tezhip, yalnızca süsleme amacı taşımaz; Turan Koç'un ifadesiyle, "ruhun Allah'a doğru akışını billûrlaştıran" bir sanattır. Bu yönüyle tezhip, kutsal metnin yazıya dönüşmüş güzelliğinin çevresinde bir hâle gibi konumlanarak, metnin yüceliğini taçlandıran bir aracı işlevi görür. Tezhipteki sadelik ve ihtiyat, Kur'an'a yaklaşımda takvâya dayalı bir nezaketin göstergesidir. "Hikmetin başı Allah korkusudur" hadisi, bu sanatın temel ilkesidir. Müzehhip, metne yabancı bir şey katma endişesiyle hareket eder; çünkü Kur'an'ın ayetleri yalnızca düşünce aktaran ifadeler değil, aynı zamanda varlık ve güçtür. Müslüman sanatçı, bu ayetlerle yaşar, düşünür, ibadet eder. Bu nedenle tezhip, görsel bir süs değil, kutsal olanla kurulan bir estetik bağdır (Koç, 2019, ss. 155-156).

Ebru sanatı da zahirde suyun yüzeyinde gerçekleşen bir boya ve desen oyunundan ibaret görünse de derinlikte İslami düşüncenin temel ilkelerini yansıtan sembolik bir sanat formudur. Sanatkârın tekneye bıraktığı renkler, rastlantısal bir biçimde hareket etmez; bilakis suyun tabiî iradesini gözetir. Bu noktada ebruda hâkim olan anlayış, "tesadüf"ten ziyade "teslimiyet"tir. Suyun yüzeyinde oluşan desenlerin sanatkârın mutlak kontrolü dışında şekillenmesi, insanın sınırlı kudretini ve ilâhî iradeye duyduğu teslimiyeti estetik bir düzlemde görünür kılar. Bu yönüyle ebru, sanatkârın yaratım sürecinde mutlak bir "fail" değil; ilahî düzenin tecellisine aracılık eden bir "vesile" olduğunu hatırlatan metafizik bir sanat formu olarak değerlendirilir (Bayındır, 2025, s. 4).

Mimarîde ise Kur'anî estetik, en kapsamlı ifadesini bulur. Mimar Sinan'ın eserleri bu anlayışın zirvesini temsil eder. Süleymaniye Camii'ne giren biri, sadece bir yapı ile değil, bir ibadet yerinin mükemmel bir şekildeki düzeni ile karşılaşır. Sinan'ın eserlerinde kullanılan oranlar, ışık dengesi, kubbenin gökyüzüyle kurduğu metafizik ilişki, Kur'an'ın "mîzân" ilkesinin bir mimari ifadesidir. Sinan, güzelliği bir hedef olarak değil, bir tecelli olarak görmüştür. Sinan'ın yapıları, Allah'ın yarattığı düzenin âdeta mekâna yansımasıdır, denebilir (Cansever, 2006, ss. 14-15). Bu noktada, İslam sanatında güzellik her zaman ahlakla, ahlak da

sorumlulukla iç içedir. Bir hattatın mürekkebe, bir mimarın taşa, bir musikişinasın sese yaklaşımı aynı bilinci taşır: "İhsan", yani işi güzel yapmak.

Modern Sanatla Kur'anî Estetik Arasında Felsefî Bir Mukayese

Batı estetik geleneği, Rönesans'tan itibaren Tanrı merkezli kozmos anlayışından insan merkezli bir dünyaya geçişin felsefî izdüşümünü taşır. Ortaçağ'da sanat, Tanrı'nın yüceliğini yansıtan bir ibadet eylemiydi; fakat modern dönemde bu anlayış kökten değişti. Rönesans'la birlikte sanat, insanın yaratıcı gücünün, bireysel dehasının bir göstergesi hâline geldi. "Yaratmak" artık yalnızca Tanrı'ya değil, insana da atfedilen bir eylem oldu. Bu dönüşüm, sanatın metafizik kökenlerinden kopuşunu başlattı (Ekiz, 2015, ss. 51-52). Bu tarihî dönüşüm, güzellik kavramının da yeniden tanımlanmasına yol açmış; estetik, metafizik ve ahlâkî bağlamından koparak bireysel hazza indirgenmiştir.

Buna göre Immanuel Kant, güzelliği "çıkar gözetmeyen haz" olarak tanımlar. Kant'a göre güzel olan şey, ahlâkî fayda taşımaksızın hoş olandır. Böylece güzellik, hakikatten bağımsız bir beğeni alanına taşınmıştır. Bu tanım, estetiği ahlâktan ayırır (Tokat, 2015, s. 126). Kur'an'da ise güzellik, her zaman hikmet ve fayda ile iç içedir: "Kim Allah'a yönelerek teslim olur ve muhsin olursa, onun dini en güzel olandır" (Nisâ 4/125). Kur'anî anlayışta güzellik, yönelişin, niyetin ve kulluğun güzelliğidir.

Nietzsche ise sanatı, hayatın irrasyonel yönünü yüceltmenin aracı olarak görür. Ona göre sanat, hayatı katlanılabilir kılan bir yalandır (Bingöl, 2021, s. 73). Bu görüş, hakikati reddeden bir sanat anlayışına işaret eder. Kur'anî estetikte ise sanat, hakikati örten değil, açığa çıkaran bir eylemdir.

Martin Heidegger'in "sanat, hakikatin açığa çıkışıdır" şeklindeki yaklaşımı, Kur'anî bakışla kısmen örtüşür. Zira her iki düşünce sisteminde de sanat, görünür olanın ötesinde bir anlamın tecelli alanı olarak değerlendirilir. Ancak Heidegger'in varlığı Tanrı'dan bağımsız olarak ele alması, İslam estetiğinin tevhidî boyutundan uzaktır (Tokat, 2015, s. 128). İslam'da güzellik, hakikat ve iyilik bir bütündür; biri eksik olduğunda diğerleri de anlamını kaybeder.

Modern sanat XX. yüzyıla gelindiğinde biçimin parçalanması, anlamın göreceliği ve sanatçının bireysel özgürlüğü üzerine kurulmuştur. Picasso'nun geometrik formları, Dali'nin düşsel imgeleri veya Duchamp'ın sıradan nesneleri sanat olarak sunması, estetiği hakikat arayışından koparan bir dönüm noktasıdır. Bu anlayış, güzelliği "şok etkisi"ne indirgerken anlamı da öznel hale getirmiştir. Oysa Kur'anî estetikte güzellik, anlamın şekle bürünmüş hâlidir. Her formun ardında bir hikmet vardır. İslam sanatında sanatkârın benliği, eserin önünde değil, ardında durur.

Bu bağlamda Seyyid Hüseyin Nasr, modern sanatın bu yönünü "kutsalın kaybı" olarak yorumlar. Ona göre Batı sanatı, formu ruhtan ayırmıştır. İslam sanatında ise her form, bir mânânın remzidir (Aydeniz, 2015, s. 182). Nasr, İslam sanatının Tanrı'nın varlığını hatırlatma işlevi taşıdığını belirtir. Sanat, hakikatin semboller aracılığıyla görünür kılınmasıdır (Aydeniz, 2015, s. 190). Bu yönüyle bir cami kubbesi, göğün sembolü; bir hat eseri, kelâmın görsel tezahürüdür.

Aliya İzzetbegoviç *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı eserinde sanatın bilim, din ve ahlak anlayışından bağımsız olmadığını, bir başka tabirle sanatın ahlak ile yeniden buluşması gerektiğini vurgular (İzzetbegoviç, 2004, s. 129). Buna göre sanat, yalnızca estetik bir faaliyet

değil, insanın yaratılmış düzen içindeki yerini kavrayarak hakikati, güzelliği ve iyiliği bir bütün olarak idrak etmesidir.

Turan Koç'a göre İslam estetiği, varlık anlayışını tevhid ilkesine dayandırır. Bu bağlamda Müslüman sanatkâr, sanatını ilâhî hakikatin bir yansıması olarak görür; sanat, Allah'ın "el-Musavvir" isminin tecellisi olarak değerlendirilir. Sanatkâr, yaratıcı değil; yaratılmış olanı keşfeden ve ona aracılık eden bir "vesile" konumundadır (Koç, 2019, ss. 124-133). Buna karşılık Batı sanat anlayışı, özellikle modern dönemde bireysel özerklik ve özgünlük arayışıyla şekillenmiştir. Batılı sanatçı, sanat eserini kendi benliğinin bir uzantısı olarak görür ve çoğu zaman Tanrı'dan bağımsız bir estetik üretim süreci benimser.

Kur'anî Estetiğin Günümüze Yansıması ve Sonuç

Bugünün dünyasında sanat, çoğu zaman piyasa dinamiklerine ve gösteri kültürüne indirgenmiştir. Estetik, derinliğini kaybederek tüketime dönüşmüştür. Bu noktada Kur'anî estetik, çağımıza ahlâkî bir hatırlatma sunar: Güzellik, ölçü ve sorumluluk bilinciyle var olur. "Allah her şeyi güzel yarattı" (Secde, 32/7) ayeti, estetik değerlerin kaynağını doğrudan Yaratıcı'ya bağlar. Bu nedenle İslam estetiği, güzelliği sadece formel bir beğeni unsuru olarak değil, varlığın ilahî düzeniyle uyum içinde anlam kazanan bir değer olarak görür.

Türk-İslam sanatının tüm dallarında -hat, tezhip, ebru, mimarî, musiki- Kur'an'ın bu estetik ilkeleri yaşamaya devam etmektedir. Bu sanatların ortak yönü, biçimsel zarafeti ahlâkî derinlikle birleştirmesidir. Modern dünyanın bireysel "yaratıcılık" anlayışına karşı İslam sanatı, "kulluk bilinci"ni öne çıkarır. Sanatkâr, "yaratan" değil "şahit olandır." O, güzelliğin değil, güzeli Yaratan'ın izini sürer.

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim'de sanat ve güzellik kavramları, sadece estetik bir mesele değil, varlık anlayışıyla iç içe bir hikmet konusudur. Sanat şuuruyla yapılan her iş, "ihsan" mertebesine yükselir; "cemâl" kavramı bu mertebenin ilahî yönünü gösterir. Modern sanatın bireysel özgürlük merkezli yaklaşımına karşı Kur'an, tevhid esasına dayalı bir estetik teklif eder: Güzellik, hakikatin hizmetindedir. Sanat, böylece bir "mârifet kapısı"na dönüşür.

Kaynakça

Ahmed Muhtar Abdülhamid. (1429). *Muʿcemu'l-Lugatü'l-Arabiyye el-Muʿsıra* (C. 3). Âlemu'l-Kütüb.

Aydeniz, H. (2015). Din–sanat ilişkisine gelenekselci yaklaşım: Seyyid Hüseyin Nasr örneği. *İslam ve Sanat* içinde. İslami İlimler Araştırma Vakfı.

Başer, H. B. (2015). Tasavvufun kimlik mücadelesinin bir tezahürü olarak Sûfîlerin 'Allah Güzeldir, Güzeli Sever' hadisi hakkındaki yorumları. *İslam ve Sanat* içinde. İslami İlimler Araştırma Vakfı.

Bayındır, N. (2025). *Geleneksel Türk ebru sanatı'nın İslam tasavvufu ile ilişkisi.* (Yüksek lisans tezi) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Bingöl, Z. K. (2021). Yaşamı inkâr etme istencinin tek karşı gücü olarak sanat. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, *27*, 65-87.

Cansever, T. (1997). *Kubbeyi yere koymamak: Konuşmalar*. İz Yayıncılık.

Cansever, T. (2006). *İslâm'da şehir ve mimari*. Timaş.

Çağrıcı, M. (2019). İhsan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 21, ss. 544-546). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi. https://islamansiklopedisi.org.tr/ihsan--iyilik

Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî, A. b. ʿAlî. (1404). Musnedu Ebî Yaʿlâ (H. S. Esed, Ed.). Dâru'l-Maʿrife.

Ekiz, M. (2015). *Çağdaş sanat ve ontolojisi açısından estetik olgunun konumsal problemleri* (Tez No. 396920) [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi.

ez-Ziyyat, A., İbrahim Mustafa, Hâmid Abdülkâdir, & en-Neccâr, M. (1425). *El-Muʿcemu'l-vesît*. Mucammeu'l-Lugatü'l-Arabiyye.

Hasan İzzüddin bin Hüseyin. (2003). *Muʿcem ve Tefsîr Luğavî Li Kelimâti'l-Ku'rân* (1. bs, C. 2). el-Hey'etü'l-Mısriyye.

İbn Manzûr, M. b. M. (1414). Lisânü'l-ʿArab (C. 8). Dâru Sâdır.

İzzetbegoviç, A. (2004). *Doğu ve Batı arasında İslâm* (S. Şaban, Çev.). Nehir.

Koç, T. (2019). *İslâm Estetiği* (9. basım). Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM).

Müslim, E.-Hasen M. b. el-Haccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî. (1374). *Sahîhu Muslim* (Vols. 1-5). Dâru İhyâi't-Turâ̲si'l-ʿArabî.

Nasr, S. H. (1992). *İslam sanatı ve maneviyatı* (A. Demirhan, Çev.). İnsan.

Pişgin, Y. (2015). Din-sanat ilişkisi bağlamında dinî tecrübenin sanat ruhuna etkisi. *İslam ve Sanat* içinde (ss. 45-64). İslami İlimler Araştırma Vakfı.

Râğıb el-Isfehânî. (1418). *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân* (S. A. Dâvûdî, Ed.). Dâru'l-Kalem & ed-Dâru'ş-Şamiyye.

Reynhârt Dûzî, R. B. (1979). Tekmiletu'l-Meʿâcimi'l-ʿArabiyye (C. 1–11). Leiden: E. J. Brill.

Tokat, L. (2015). Varoluşun estetik boyutu ve din. *İslam ve Sanat* içinde (ss. 123-144). İslami İlimler Araştırma Vakfı.

Zebîdî, M. b. M. (t.y.). Tâcu'l-ʿArûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs (C. 1–4). Dâru'l-Hidâye